
Дражен Перић
(Православни богословски факултет, Универзитет у Београду)

БЛАГОДАТНИ ДАР СЛОБОДЕ И САМОВЛАСНОСТИ У АНТРОПОЛОГИЈИ СВЕТОГ ГРИГОРИЈА НИСКОГ

Апстракт: Тема човекове слободе представља једно од основних питања целокупног антрополошког учења светог Григорија Ниског. Он дефинитивно придаје велики значај благодатном дару слободе и самовласности у створеном човеку. Светитељ на врло луцидан начин покушава помоћу слободе да подробније протумачи и расветли питање иконе Божије у човеку, као и питање његове величине и самог постојања. Свети Григорије Ниски сматра да Бог ствара човека и позива га ка познању Себе (Бога), да би постао пријатељ Божији и да би делио Његово блаженство. Бог ствара човека да би могао да заједничари и учествује у свим Његовим добрима, управо због тога је начинио човекову природу причасну сваком добру, свакако не лишавајући је најбољег и најдрагоценијег од свих добара, а то је благодатни дар слободе и самовласности. Свети Григорије Ниски сматра да слобода представља суштинску пројаву иконе Божије у човеку. Слобода се у човеку посматра као „равнобожна“ (ἰσότης), она заједно са љубављу поседује толику силу и моћ да човека може да учини истински боголиким. Евентуално губљење или одузимање слободе од човека, засигурно би представљало ускраћивање човековог највећег достојанства, као и лишавање човека „равнобожне“ части и боголикости. Према томе, тајна човека и његовог постојања директно је повезана са тајном слободе, која се непоновљиво и јединствено пројављује и живи у заједници са Богом и другима као љубав. Човекова истинска слобода јесте целосна и спасоносна, само ако се прожима и усавршава љубављу према другом, тако да љубав бива садржај, одређење и критеријум истинске слободе.

Кључне речи: Григорије Ниски, Бог, човек, благодатни дар, слобода, самовласност, икона Божија, љубав, личност, боголикост.

У хришћанству живот и етос човека представљају егзистенцијалну авантуру човекове слободе. То је перманентни и непрекидни избор између Бића (Бога) и ништавила, избор који неизоставно потврђује слободу човекове личности. У оквирима православне хришћанске антропологије, иако може на први поглед да изгледа мало парадоксално, али је истинито,

човеково потчињавање вољи Божијој (тј. Богу) има за циљ слободу човекове личности, која се онда пројављује као љубав према Богу и другоме. Живот човека представља егзистенцијалну авантуру човекове слободе, због тога што је човек као слободна личност позван да превазиђе своју створену, ограничену и палу природу, да би се употпуности остварио и истински постојао у слободној и љубавној заједници са Богом, у Христу. Овакво православно и егзистенцијално искуство човека као слободне личности, односно сама чињеница постојања благодатног дара слободе и самовласности у створеном човеку заснива се на библијском открићењу и на антропологији црквених Отаца Истока, али и на искуству и пракси православне хришћанске аскетике.

Тема човекове слободе и самовласности без сумње представља једно од основних питања целокупног антрополошког учења светог Григорија Ниског. Он дефинитивно даје велики значај благодатном дару слободе и самовласности. Светитељ, помоћу слободе покушава да подробније расветли познато богословско питање иконе Божије у човеку, као и питање човекове величине и постојања. Свети Григорије Ниски износи став да Бог ствара човека и позива га ка познању Себе (Бога), да би човек постао пријатељ Божији и да би делио Његово блаженство. Бог ствара човека на један посебан начин, говорећи „да створимо човека по лику Нашем и подобију Нашем“ (Пост. 1, 26)¹. Свети Григорије Ниски говори да Бог ствара човека из преизобилне љубави, с циљем да га учини причесником божанствених добара и живота вечнога, односно ствара га да би могао слободно да заједничари и учествује у свим Његовим добрима.

Свети Григорије Ниски у свом познатом делу *Велико катихетско слово* (*Λόγος Κατηχητικός ὁ Μέγας*) на маестралан начин открива разлог, начин и сам циљ стварања човека. Он вели да се доследним умовањем јасно показује да је Бог Творац човечанске природе². Такође, сматра да Бог није по некаквој нужности био приморан на стварање човека, него је из преизобилне љубави (*ἀλλ' ἀγάπης περιουσία*), ово живо створење превео у постојање³. Поред, преизобилне љубави, као главног разлога стварања човека, Григорије наводи још неке важне разлоге стварања човека. Наиме, према Григорију Ниском, требало је да светлост (Творца) не остане невиђена, нити Његова слава непосведочена, нити да доброта Божија буде без уживања и партиципирања, нити, пак, да сва друга својства божанске природе остану неделатна, због тога што нема бића (човека), које би у свему томе заједничарило и уживало⁴. Према томе, човек је ступио у постојање управо из овог разлога, да би био заједничар божанских добара. Човек циљано бива саздан такав да буде способан за заједничарење и

¹ Нешто подробније о Григоријевом учењу о стварању човека „по икони и подобију“ Божијем видети у: Д. Н. Перић, „Икона и подобије у антропологији светог Григорија Ниског“, *Видослов* 35 (2005), 101-112.

² Γρηγορίου Νύσσης, *Λόγος κατηχητικός ὁ Μέγας* 5, PG 45, 21B.

³ Исто.

⁴ Γρηγορίου Νύσσης, *Λόγος κατηχητικός ὁ Μέγας* 5, PG 45, 21BC.

учествовање у божанским добрима⁵. У наставку, Григорије Ниски, ову пријемчивост за учествовање и заједничарење у божанским добрима покушава да објасни једним занимљивим и упоредним примером. Наиме, „као што око људско, због блистања које у њему природно почива, ступа у општење са светлошћу тако што својом урођеном силом привлачи оно што му је сродно, на исти начин, било је нужно и да се са човечанском природом смеша нешто што је сродно Божанству (συγγενές πρὸς τὸ Θεῖον), те да кроз то што му је одговарајуће има тежњу (жељу) према ономе што му је блиско (сродно)“⁶. Григорије Ниски у наставку ће да устврди и следеће. „Тако је и човек који је саздан да се наслађује божанским добрима, требало у себи да поседује нешто сродно са оним у чему ће заједничарити. Зато и јесте украшен и животом, и разумом, и мудрошћу, и свим богодоличним добрима, како би помоћу свакога од њих могао имати жељу за оним што му је блиско. А пошто једно од добара која су уз божанску природу јесте и вечност, требало је да наша природа, приликом саздавања, не буде лишена тога добра него да у себи има бесмртност, па да по тој сили која је у њему, човек може да спозна Оно што је преузвишено и да жели божанску вечност“⁷.

Оно што посебно истиче и подвлачи свети Григорије Ниски јесте да Бог стварајући човекову природу причасну сваком добру, засигурно не лишава човекову природу тј. човека ни оног најбољег и најдрагоценијег од свих божанских добара, а то је, без икакве сумње, благодатни дар слободе и самовласности. О томе епископ Ниски каже конкретно следеће. „Наиме, саздавајући човека да би заједничарио у Његовим добрима, и у његову природу усађујући тежњу ка свим добрима, да би га кроз стремљење ка сваком од њих довео до онога што му је подобно, засигурно га није лишио најбољег и најдрагоценијег од свих добара: благодатног дара слободе и самовласности. Наиме, ако би човечанским животом загосподарила било каква нужност, онда би се у том делу створеност по образу (Божијем) показала лажном, пошто би се том несличношћу човек отуђио од Праобраза. Јер, како се природа која је подјармљена и поробљена нужношћу, може назвати образом царствујуће природе? Дакле, оно биће које је по свему уподобљено Божанству, свакако би требало да у својој природи поседује самовласност и самосталност, тако да заједничарење у добрима буде награда за његову врлину“ (ἄθλος ἀρετῆς)⁸. Атински професор теологије и изврстан познавалац дела и богословске мисли светог епископа Ниског, Илија Муцулас (Ηλία Μουτσούλας) у свом познатом делу о Григорију

⁵ Γρηγορίου Νύσσης, *Λόγος κατηχητικός ὁ Μέγας* 5, PG 45, 21C.

⁶ Γρηγορίου Νύσσης, *Λόγος κατηχητικός ὁ Μέγας* 5, PG 45, 21C. На основу овакве Григоријеве поставке можемо рећи да је човек биће жеље, једно биће иманентног немира или како то процицљиво каже Григорије: вечита стрела чежње и тежње ка Богу. Ово је био један од разлога што ће мало касније у теологији светог Максима Исповедника појам жеље, односно жудње и тежње имати тако важну теолошко-антрополошку конотацију.

⁷ Γρηγορίου Νύσσης, *Λόγος κατηχητικός ὁ Μέγας* 5, PG 45, 21CD.

⁸ Γρηγορίου Νύσσης, *Λόγος κατηχητικός ὁ Μέγας* 5, PG 45, 24CD. Уп. К. В. Скутѣрѣ, *Ιστορία Δόγματων. Τόμος 2ος*. Αθήνα 2004, 454.

Ниском, подвлачи да светитељ посебно наглашава и истиче слободу и самовласност као највећи дар који је предат човеку од Бога и понављајући Григоријеве речи назива га „најбољим и најдрагоценијим од добара“ („τὸ κάλλιστον καὶ τιμιώτατον τῶν ἀγαθῶν“), као и „независним и самовласним“ („ἀδέσποτον καὶ αὐτεξούσιον“) или како га још понегде једноставно назива - слобода („ἡ ἐλευθερία“)⁹.

Григорије Ниски истиче још једну важну чињеницу која се директно тиче слободе и самовласности човекове. Наиме, овај благодатни дар слободе и самовласности неизоставно представља конститутивни део и суштинску пројаву иконе Божије у човеку. Оно што треба још нагласити јесте да је човек захваљујући овом благодатном дару слободе и самовласности, уједно почаствован са још једном изузетношћу и величином, а то је она изванредна част, коју Григорије означава као „равнобожну“¹⁰. Наиме, Григорије Ниски тврди да самовласност (αὐτεξούσιον) јесте „равнобожна“ (ισόθεον), јер је самовласност, у апсолутном смислу, својство и особина Божанског блаженства¹¹. Према томе, самовласност и слобода, заједно са љубављу, поседују тако велику силу и моћ, да могу да учине човека истинском „сликом и приликом Бога“, могу да га начине истински боголиким бићем, односно личношћу, али у строго и стриктно богословском смислу речи. Сам богословски појам личности подразумева слободу личности, отвореност и односност бића, ek-stasis тј. иступљење бића, односно засигурно претпоставља биће подвига, биће заједнице и биће љубави. Ово све подразумева неизоставно усмерење и кретање човековог бића ка заједничарењу, ка љубавној заједници са Д/другим, а све то онда неминовно води ка превазилажењу граница сопства човекове створене природе и надаље води ка истинској слободи у Богу.

Видели смо, да је слобода, према Григорију Ниском, најдрагоценији и неизоставни део иконе Божије у човеку, јер без слободе човек не би, ни на који начин, могао да буде сличан и налик Богу. У том случају, човек не би био слободно и личносно биће и морао би да буде под управом неке нужности. У том смислу, свети Григорије Ниски каже следеће: „Јер ако би нужност, на било који начин, била господар човековог живота, онда би икона (Божија) била олажњена у том посебном делу“¹². Према томе, човеку је слобода дата од Бога да би била неизоставно и одлучујуће својство

⁹ Н. Δ. Μουτσούλας, *Γρηγόριος Νύσσης. Βίος, συγγράμματα, διδασκαλία*. Αθήναι 1997, 388.

¹⁰ Γρηγόριος Νύσσης, *Πρὸς τοὺς πενθοῦντας*, PG 46, 524AB: „Ἐπειδὴ γὰρ θεοειδὴς ὁ ἄνθρωπος ἐγένετο καὶ μακάριος τῷ αὐτεξουσίῳ τετιμημένος (τὸ γὰρ αὐτοκρατέας τε καὶ ἀδέσποτον ἴδιόν ἐστι τῆς θείας μακαριότητος)...καὶ τῆς ἰσοθέου τιμῆς ἀποστέρησις. Ἰσόθεον γὰρ ἐστὶ τὸ αὐτεξούσιον“.

¹¹ Γρηγόριος Νύσσης, *Πρὸς τοὺς πενθοῦντας*, PG 46, 524AB. Уп. С. Moreschini, “Goodness, Evil and the Free will of Man in Gregory of Nyssa”, у: *Fate, Providence and Moral Responsibility in Ancient, Medieval and Early Modern Thought. Studies in Honour of Carlos Steel*. Edited by Pieter d’Hoine, Gerd Van Riel. Leuven University Press, Leuven 2014, 348.

¹² Γρηγόριος Νύσσης, *Λόγος κατηχητικὸς ὁ Μέγας 5*, PG 45, 24CD. Уп. Д. Н. Перић, „Икона и подобије у антропологији светог Григорија Ниског“, *Видослов* 35 (2005), 107.

његове личности. А то је учињено, и због тога, да суштинска или природна разлика између Бога и творевине не би (п)остала удаљеност или подела, већ напротив, могућност остварења личносне и слободне заједнице између Нествореног Бога и створеног човека. Према томе, Бог стварајући човека „по икони и подобју“ Своме, уствари ствара га као слободну личност, имајући на уму, пре свега, слободно, љубавно и личностно заједничарење, а слобода је, свакако, била неизоставни и једини исправан пут ка томе.

Међутим, исто тако треба рећи да у палом стању постојања, у којем је својствена дијалектика добра и зла, слобода је попримила значење могућности избора између две ствари, те је тако задобила поприличан етички значај. Међутим, богословски и истинити смисао слободе налази се, првенствено, у њеном онтолошком садржају, у ткз. онтолошкој слободи. Наиме, да слобода представља посебну онтолошку и егзистенцијалну могућност, може да се види управо у чињеници да смо слободни да бирамо не напосто између две ствари, два избора, већ можемо да бирамо, да ли хоћемо или нећемо да постојимо као личности, односно можемо и да одбијемо сопствено личностно постојање, што је доказ и чињеница постојања саме слободе. Човек је, стога, у стању да одбије своју личност, што ће рећи, у стању је да направи онтолошку разлику између слободне личности и саме природе. Човек тиме може да се самоукине као слободна личност и да изабере да постане нешто друго, нпр. да постоји као ствар, која нема слободно и личностно постојање. Човек, на самом почетку своје историје, својим падом у грех, изабрао је да жртвује своју слободу тј. своју личност, тиме што сада своје постојање и биће своди на обично постојање једне индивидуе, јединке или особе, која се сада својом вољом, нашла без круцијалног и личностног односа са Богом Творцем. На овај начин, дошло је до суштинске поделе и губитка оног првобитног личностног слободног и љубавног односа и заједнице са Богом, и то са несагледивим последицама по човека и творевину. Наиме, појављује се нова ситуација са човековим слободним, али погрешним избором, где првобитно екстатичко кретање своје личносне слободе према Творцу, човек сада интровертира према себи и творевини, а не више према Богу, тако да онтолошка разлика између Створитеља и створења бива сада потврђена као велики онтолошки јаз и природно одстојање. Дакле, човек је после пада постао неслободан, немајући више власт над самим собом, бивајући поробљен створеној и смртној природи. Након пада слобода избора, односно погрешни избор је човека одвео не ка истинској слободи у Богу, већ ка ропству и подјармљености греху, природи и смрти.

На основу претходно изреченога можемо закључити да слобода човековог деловања представља за Григорија Ниског саму суштину човековог бића и постојања. Човек је створен од Бога као слободно биће. Човек је слободан, зато што иконизује, одсликава Бога, Који је једини онтолошки слободан. Управо због тога самовласност и човекова слобода се карактерише и назива, од стране Григорија, као нешто што је „равнобожно“ (ἰσότηρον). Пошто је слобода суштинско својство божанског начина постојања, исто тако и човек као видљива икона Невидљивог морао је да буде такође слободан. Кад би било другачије, онда се не би

радило о истинској икони, већ само о једној измењеној њеној варијанти. Исто тако, не постоји ниједна спољашна околност или нужност која може да буде препрека слободној људској вољи. Чак и Сâм Бог дозвољава човеку да бира и одлучује слободно и самовластно. Дакле, човек истински постоји само ако је слободан и самовластан, односно ако је по икони Бога, Који га је створио. Свети Григорије искључује сваку врсту метафизичког детерминизма, истовремено тврдећи да сваку човекову одлуку доноси он сам. Човек је уистину слободан да изабере многа деловања између многих различитих начина. Због свега тога, сам елеменат слободе код човека неминовно претпоставља и садржи нешто ризично, непредвидљиво и неочекивано. Свака човекова радња и дело, може да садржи једно начело несигурности, које представља сам принцип и начело човекове слободе. Због тога смо на почетку нагласили да живот и етос човека заиста представљају егзистенцијалну авантуру човекове слободе. Према томе, човек није просто део природе на начин на који су то животиње. Сва друга жива бића (животиње) се потчињавају и верно следе разне пориве и намете природе, док човек својом самовласношћу и слободном вољом може да се супростави и дистанцира од тога шта му природа као таква намеће да чини. Човек будући да је слободан и словесан (разуман) позван је да више управља природом, него што она управља њиме, због тога и када пожели нешто, уколико хоће, засигурно има слободу и могућност да се одупре тој жељи, или пак, да јој следи. Због тога се човек и назива слободно и метафизичко биће, у смислу да може да превазиђе своју природу, да се својевољно и слободно издигне и дистанцира од исте и да над њом влада.

Сваки човек је истински слободан да изабере свој животни пут и начин постојања. Међутим, и поред тога, можемо говорити о другачијости човекове слободе у односу на слободу Божију¹³. Ова важна разлика и другачијост јесте изданак другачијег онтолошког стања које постоји између иконе и њеног Архетипа, односно између створења и Створитеља. Наиме, човек иако је створен слободан, он није онтолошки слободан, онако како је онтолошки слободан Бог. Ово је због тога што се човекова слобода увек налази унутар одређених граница, просто је свезана и спутана границама своје створености и онтолошке датости. Наиме, слобода коју има човек јесте слобода избора, слобода произвољења, а не онтолошка слобода постојања. Човеково постојање постоји пре слободе и тако исту одређује и детерминише. Сваки избор човека се остварује само уколико је човеково биће већ било измилито у постојање, тј. у свет пројавности и присуства. Дакле, човекова слобода је слобода избора, односно етичка ограничена слобода између две или више датости. Насупрот свему томе, слобода Бога је везана за само Његово постојање и Биће, па се због тога назива онтолошка слобода. Другим речима, Бог одувек постоји и он нема шта да бира или да изабера, пошто већ од вечности слободно и из љубави постоји и јесте. Бог је Онај Који (увек) јесте. Божије постојање Богу није дато, већ је оно резултат и плод Његове слободе, Његове онтолошке слободе. Управо

¹³ Нешто подробније о овом проблему код Григорија Ниског види: N. P. Ξιόνης, *Οὐσία καὶ ἐνέργειες τοῦ Θεοῦ κατὰ τὸν ἅγιον Γρηγόριο Νύσσης*, ἐκδόσεις Γρηγόρη, Ἀθήνα 1999, 43.

овде се налази и основна разлика између човекове етичке слободе, слободе избора и божанске онтолошке слободе. Према томе, Бог је слободан, на основу самог Свог постојања, на основу Бића самог по себи.

Дакле, на основу претходно изреченога, видели смо, да слобода човекова није апсолутна или онтолошка, него је слобода избора, која се може употребљавати колико за добро, толико и за зло. Ова слобода се односи на све што има везе са добром и злом, односно са избором једног врлинског или неетичког живљења. Слобода човека је нешто што зависи само од човека, то је оно што се чини или одабира и може бити избор врлине и добра, или пак, избор зла и злочињења¹⁴. У том смислу, Григорије Ниски ће употребљавати још један посебан израз за слободу, а то је израз *προαίρεση* (слободни избор). Григорије употребљава овај израз још и најчешће, управо да би описао способност и могућност избора човекове душе (тј. човека) између два супротна стања или ситуације. Наравно, овде је потребно напоменути да сам израз *προαίρεση* (слободни избор) представља *terminus technicus* аристотеловске етике. Аристотел ће слободу као *προαίρεση* (слободни избор) да изводи из својевољног, односно из човекове воље, жеље, мишљења и става, постављајући је као начело или принцип деловања, праксе или покрета¹⁵. Према томе, Григорије Ниски очигледно у овоме следи Аристотела, одређујући *προαίρεση* као слободно кретање (покрет) човечије душе¹⁶. Григорије Ниски са овим изразом напосто одређује и потврђује слободан карактер човековог слободног избора (*προαίρεση*)¹⁷.

Овде је још потребно напоменути да Григорије Ниски говори о човековој слободи коју Бог може да предвиди и унапред да позна, а да то није повезано са божанском свевладајућом доминацијом или са неким пуким предодређењем. Свети Григорије Ниски говорећи о човековој природи каже да је њу Бог „сведидећом силом прозрео да она по својој слободној вољи неће поћи правим путем ка прекрасном и да ће отпасти“¹⁸, он тиме само потврђује човекову слободну вољу у деловању, али и Божију свезнајућу и свевидећу силу која је у стању све то да предвиди и да прозре¹⁹. Из свега овога јасно произилази да човек са својом слободном вољом не изабира само Бога и добро, већ да та иста слободна воља може да садржи и произведе само семе раздора и разградње, семе пропасти и самодеструкције. У том смислу, намеће се логично питање одакле извире та негативност, као и егзистенцијална ентропија која чини да човек може

¹⁴ Γρηγορίου Νύσσης, *Εἰς τοὺς μακαρισμοὺς, Λόγος ΣΤ'*, PG 44, 1276D-1277A.

¹⁵ Ἀριστοτέλης, *Ἠθικά Νικομάχεια* 113a 10-12.

¹⁶ Γρηγορίου Νύσσης, *Περὶ κατασκευῆς ἀνθρώπου*, PG 44, 185A.

¹⁷ Александар Ђаковац сматра да израз *προαίρεση* за Григорија Ниског „представља централни антрополошки појам. Он означава слободу, али слободу у позитивном смислу као *вољу за*, за разлику од појма *ἐλευθερία* који је схваћен као *слобода од*“ (А. Ђаковац, *Речено и неизречено. Дискурзивност азматске онтологије у апоретици Светог Максима Исповедника*. Православни богословски факултет, Београд 2018, 201).

¹⁸ Γρηγορίου Νύσσης, *Περὶ κατασκευῆς ἀνθρώπου*, PG 44, 189B.

¹⁹ Исто.

да уништи другога и самога себе? Исто тако, поставља се питање како човек као плод љубави и добре воље Божије може да дође у ситуацију да да смисао несмислу, како може да створи суштину од несуштинског, како може будући добар да произведе и створи само зло?

Дакле, овде је реч о самом настанку и постанку зла, које парадоксално нема своје властито биће или постојање по себи. У том смислу, Григорије проницљиво закључује да зло некако ниче изнутра у човеку и да задобија своје постојање само кроз слободно извољење. „Никакав постанак зла није имао своје начело у божанској вољи; јер, када би Бог био проглашен за творца и оца злобе, онда би она била изван прекора. Напротив, зло, на неки начин, ниче изнутра, задобијајући постојање кроз извољење, онда када се душа удаљи од добра. Наиме, као што виђење јесте дело природе, и као што слепило представља одсуство природног деловања, тако се и врлина налази насупрот злобе“²⁰. Григорије овде хоће да каже да узрок настанка зла свакако није Бог, који га није створио, већ је узрок настанка зла само одсуство врлине и добра. Зло на један чудан начин настаје изнутра у души човековој када се она кроз своје произвољење (*προαίρεση*) удаљи од Бога и добра²¹, стварајући оног момента зло, управо услед удаљавања од Бога и услед одсуства добра. Према томе, Григорије одлучно тврди да постанак зла нема никакве везе са Богом, већ је директно повезано са човековом слободом, односно са човековим погрешним, неразумним или непромишљеним избором. Свети Григорије Ниски, у том смислу, констатује следеће: „Дакле, пошто је самовласности (слободи) својствено да изабира оно што жели, онда виновник зала која те сналазе није Бог, Који је твоју природу саздао самосталном и слободном, него неразумност (*ἡ ἀβουλία*=неразборитост или непромишљеност), која је уместо онога бољег изабрала оно лоше“²². Свети Григорије, на крају јасно закључује, да Бог сигурно није узрочник зла и да никакво зло не може да постоји само по себи, јер оно нема биће по себи. Свети Григорије Ниски у свом делу *О девствености* говори о првом човеку који је на извешан начин постао творац и саздаатељ зла, међутим у наставку говори и о ономе који је првобитно изумео само зло и који је потом „породио зло у човеку, тј. ђаво имајући по својој природи у власти свуда предлежеће, тј. присутно лепо и добро, ипак својевољно из себе створио је нешто ново, што је

²⁰ Γρηγορίου Νύσσης, *Λόγος κατηχητικὸς ὁ Μέγας* 5, PG 45, 24D.

²¹ Григорије Ниски сматра да је добро, уствари, само бити и сапостојати са Богом. О томе конкретно вели следеће: „А то добро, сагласно мојој расправи, није ништа друго до бити са Богом јединим (*ἡ μετὰ τοῦ Θεοῦ εἶναι μόνον*) и непрестано и трајно имати ту сладост, не мешајући наслађивање добрим са оним што вуче ка супротном“ (Γρηγορίου Νύσσης, *Περὶ παρθενίας* 12, PG 46, 376C).

²² Γρηγορίου Νύσσης, *Λόγος κατηχητικὸς ὁ Μέγας* 5, PG 45, 25A. Свети Григорије Ниски говори да је због измењивости саме природе, човек скренуо ка ономе што је (добру) супротно, односно да се окренуо ка свакој врсти порока. Међутим, подвлачи да је томе засигурно посредовала човекова слободна воља, која је деловала неразумно и непромишљено. Γρηγορίου Νύσσης, *Λόγος κατηχητικὸς ὁ Μέγας* 8, PG 45, 40BC: „Дакле, он (човек) који је због своје неразумности (*ἐξ ἀβουλίας*) запао у такве пороке (јер, није било могуће да у благоразумности пребива онај ко се од благоразумности удаљио, нити да ишта мудро умује онај ко се од мудрости удаљио)“.

против природе, стичући тако (сопственим произвољењем и удаљујући се од врлине) искуство зла. Зло пак, које би се налазило изван воље или које би се посматрало као засебан подмет, тј. самостално постојање [κατ' ἰδίαν ὑπόστασιν] унутар природе постојећег, уопште не постоји²³. Према томе, епископ Ниски је изричит у настојању да се истакне важна чињеница да зло не постоји изван извољења (ἔξω προαιρέσεως), односно да оно не постоји само по себи²⁴.

На основу свега до сада изнетог, видимо да су тајна човековог бића, живота и постојања, као и претходно споменуто тајна постојања зла у човеку неизоставно повезане са тајном слободе. Очигледно је да је питање човекове слободе уско повезано са личном одговорношћу и онда када се ради о добру и злу, али исто тако, и онда када се ради о животу и смрти. Према томе, оно по чему се човек издваја од свих других створења, оно по чему је сличан и подобан Богу, односно оно у чему се огледа човекова истинска боголикоост, несумњиво је, према мишљењу светог Григорија Ниског, слобода и самовласност. Православно искуство живота и постојања са Богом Светом Тројицом, утемељује се и заснива, управо, на божанској вољи, слободи и љубави. Бог као Света Тројица (Отац и Син и Дух Свети) јесте слободна, љубавна и личностна заједница Трију Личности. Исто тако, Бог је створио човека као слободно биће заједнице, као биће љубави, да би у слободној и љубавној заједници са Богом се уподобио и усличио Богу, тј. да би постојао као боголика слободна личност. Због божанске слободе и љубави, у којој може да учествује слободно као личност, човек је призван и позван да оствари своје назначење и циљ, а то је управо то боголико постојање у заједници са Богом. Ова боголикоост представља онтолошку категорију, која означава слободно, љубавно, личносно и вечно постојање кроз благодатно заједничарење са Богом, у Христу.

Дакле, видимо да човек није створен на самом почетку од Бога као неко унижено, неслободно и детерминисано биће, односно као некакав „готов производ“, који би као такав био завршен, статичан и непроменљив. Напротив, Бог је створио човека као несавршено, незавршено, али ипак, слободно и динамичко биће. Човек је биће које је слободно и способно да се мења, да се преображава и усавршава ка пуноћи слободе и љубави Божије, односно да би достигао до саме пуноће вечног постојања у Богу, које се у богословском речнику назива – обожење. Свакако, да ова антрополошка отвореност и динамичност човека је библијско, богословско и богослужбено начело узроковано Божијом вољом, слободом и љубављу. Ова динамичност човековог бића засигурно представља сам темељ и крајеугаони камен хришћанске антропологије. Човек је Божијом слободом и љубављу призван и позван у постојање, и стога његов одговор на тај позив, такође треба да буде слободна љубав. Љубав означава специфичан личностни и слободни однос, тачније слободно и љубавно учествовање

²³ Свети Григорије Ниски, „О девствености“ 12, у: Свети Григорије Ниски, Свети Јован Златоусти, Свети Григорије Богослов, Свети Атанасије Велики, *Красота девствености*, Манастир Хиландар, Света Гора Атонска 1994, 39-40.

²⁴ Γρηγορίου Νύσσης, *Λόγος κατηχητικός ὁ Μέγας* 7, PG 45, 32C: Κακὸν γὰρ οὐδὲν ἔξω προαιρέσεως ἐφ' ἑαυτοῦ κεῖται.

у божанском начину постојања. Свети Григорије Ниски, управо на овој основи разуме и „икону Божију“ као човекову боголику способност да вечно постоји, духовно се усавршавајући и вечно созерцавајући Бога.

У контексту антрополошког учења о стварању човека „по икони“ Божијој, добро је примећено да је источно богословље посебно истицало конститутивне и личносне елементе „иконе“ Божије у човеку, као што су слобода и љубав²⁵. Свети Григорије Ниски представља класичан пример источног богословља, истичући управо ове конститутивне елементе „иконе“ Божије у човеку, постављајући тако у центар, пре свега, тријадолошко-персоналну димензију православне антропологије. У том контексту, важно је напоменути и истаћи, да код светог Григорија Ниског имамо очигледну блискост тријадолошког и антрополошког дискурса. Наиме, немогуће би било замислити и доследно формулисати кохеретну персоналну и иконичну антропологију, мимо рефлексije у односу на њену вазда присутну и живу тријадолошку парадигму. Као добар пример за то, наводимо да се свети Григорије Ниски у свом спису *О души и васкрсењу* превасходно бавио антрополошким питањима, међутим она су за њега била неодвојива од тријадологије. Сходно томе, када кажемо да је човек створен „по икони“ Божијој, у овом случају се мисли на *imago Trinitatis*. Наиме, човек није створен само по икони Богочовека Христа, него је створен и по икони Свете Тројице, и то у смислу светотројичног личносног начина постојања²⁶. У том смислу, сам унутрашњи личносни живот Божији (Свете Тројице) може да се покаже као основа и принцип хришћанске антропологије, а самим тим и хришћанске етике. Свети Григорије то на следећи начин елаборира и повезује:

Живот преузвишене природе јесте љубав (ἡ τε γὰρ ζωὴ τῆς ἀνω φύσεως ἀγάπη ἐστίν), јер оно што је лепо (= добро), то је и вољено за оне који га познају. Божанство познаје Само Себе, а то познање постаје љубав (γινώσκει δὲ ἑαυτὸ τὸ θεῖον, ἡ δὲ γινώσις ἀγάπη γίνεται), јер то што је предмет познања, по природи јесте лепо (= добро). И нико не може надмено рећи да се може заситити (κόρος) онога што је уистину лепо (= добро). А пошто засићеност не прекида однос љубави према ономе што је лепо, **то**

²⁵ Нешто више о љубави као конститутивном карактеру „иконе Божије“ у човеку види: Д. Перић, „Љубав као конститутивни карактер ‘иконе Божије’ у човеку по учењу светог Григорија Ниског“, *Међународни симпозијум Ниш и Византија XXII*, Ниш 2024, 473–486.

²⁶ Петар Јевремовић говорећи о тријадолошком оквиру персонологије светог Григорија Ниског наводи следеће своје разматрање. „Структурална блискост тријадолошког и персонолошког дискурса код њега неће бити схваћена искључиво као аналогија. Нити је персонологија подврста тријадологије, нити је тријадологија небеска пројекција (смртничке) персонологије. Напротив. Нераскидивост веза између тријадологије и персонологије почива на њиховој суштинској испреплетености. Једно без другог не иде. Немогуће је замислити тријадологију мимо најконкретнијег могућег егзистенцијалног искуства живота у истински љубавној заједници људи (отуд тако честе еротичке метафоре у Григоријевим мистичким списима) и обратно, немогуће је доследно формулисати кохеретну персонологију мимо рефлексije у односу на њену вазда живу тријадолошку парадигму (јер човек је створен као икона Божија)“ (П. Јевремовић, *Патрологија у огледалу херменеутике*. Отачник. Београд 2011, 45).

значи да се божански живот увек (= вечно) одвија кроз љубав (ἀεὶ ἡ θεία ζωὴ δι' ἀγάπης ἐνεργηθήσεται), која по природи јесте лепа и љуби оно што је по природи лепо. Не постоји, дакле, засићење дејством љубави, па да достизањем границе добра, буде достигнута и граница љубави. Према томе, добро се може ограничити само оним што му је противно. А где природа није пријемчљива за оно лошије, добро ће напредовати ка вечности и бесконачности (πρὸς τὸ ἀπέραντον τε καὶ ἀόριστον τὸ ἀγαθὸν προελεύσεται)²⁷.

Из претходног пасуса јасно се види да је живот божанске преузвишене природе сама љубав и да се тај живот од вечности одувек одвија кроз љубав. Бог постоји због тога што је Бог Отац Онај Који слободно потврђује Своју вољу да јесте и постоји, рађајући Сина и производећи Духа Светога. Међутим, Бог постоји и због тога што љуби, а та љубав је сама чињеница слободе. Тако да Бог Отац слободно и из љубави (од вечности, безвремено и љубавно) ипостазира своје Биће у Свету Тројицу Личности, односно образује логос или начин Свога постојања као личносну заједницу слободе и љубави. Дакле, сасвим је јасно, да је овде полазиште слобода Личности која остварује своје постојање због тога што љуби. Према томе, љубав је онај божански начин постојања, начин на који Бог јесте, а из тог начина проилази свака могућност и пројава истинског живота. А све то је, управо онако, као што је претходно децидно устврдио Григорије Ниски говорећи да се божански живот од вечности слободно одвија кроз љубав, односно да функционише као љубав. Наиме, ако не функционише као љубав, тада само постојање неће представљати пројаву истинског живота, који може бити само израз слободе личности, јер само личност (као превасходно достигнуће слободе) може да оствари живот као љубав. Према томе, након свега, лако можемо закључити да су егзистенцијалне последице слободе личности од изванредног значаја. Дакле, Бог је обдарио човека благодатним даром слободе и самовласности првенствено због тога да би био личност, односно да би могао постојати на исти (личносни) начин као што постоји Бог. Наиме, овде видимо да је исту могућност слободног и личносног постојања Бог дао и утиснуо и у човечију природу. А то је урадио због тога да створена природа може да истински постоји само као лична ипостас живота. Овде се може конкретно видети она тријадолошка основа Григоријеве антропологије, по којој је сваки човек слободно и личносно постојање (биће), које може да ипостазира свој живот као љубав (или кроз љубав), односно које може да ипостазира свој живот као слободу од ограничености своје створене природе, као слободу од сваке нужности и да пројави целосну и истинску слободу у љубавној заједници са Богом.

Након свега, могли бисмо устврдити, да ако одбијемо да на благоразуман и благодаран начин примимо и употребимо благодатни дар слободе и самовласности које нам је Бог подарио, ми тада престајемо да постојимо као људи Божији, као живе иконе Божије. За светог Григорија Ниског слобода као слободно извољење (слободна воља) је неотуђиво, непоробљиво и самостално добро, које је дато од Бога и почива у слободи

²⁷ Γρηγορίου Νύσσης, *Περὶ ψυχῆς καὶ ἀναστάσεως*, PG 46, 96C-97A.

ума и промишљању разума. Међутим, треба обавезно рећи и следеће: када би словесна и умна природа одбацила или изгубила слободу, заједно са њом изгубила би и благодатни дар разумности²⁸. А ако би се то десило, онда би извољење остало неделатно, тада би се нужно изгубила врлина, која би била спутана неактивношћу самог извољења, а када нема врлине и добродетељи, онда би човеков живот постао потпуно обезвређен и бесмислен. Атанасије Јевтић, у вези са тим, вели: „Слобода је неопходни услов не само врлине, него, по Св. Григорију, и саме разумности човека. Ван слободе нема ни умности“²⁹. Ово се може аргументовати следећим Григоријевим речима: „Словесна и умна природа, ако изгуби слободу, изгубила је самим тим и благодатни дар (раз)умности. Јер, где ће се употребити разум ако власт слободног избора припада неком другом? А опет, ако извољење остаје неделатно, тада се нужно губи врлина, која бива спутана неактивношћу извољења. Када нема врлине, живот је обезвређен; а када разумом управља судбина, онда нема ни похвале за оне који у нечему успевају. Тада грех бива непобедив и нема суда за различите начине живота“³⁰.

Дакле, свети Григорије Ниски посебно наглашава антрополошко гледиште, по коме, евентуално губљење или одузимање слободе од човека, засигурно би представљало ускраћивање човековог највећег достојанства, као и лишавање човека оне равнобожанске части и боголикости. Међутим, потребно је истаћи, да истинска слобода постаје целосна и спасоносна, само ако се прожима и усавршава љубављу, јер љубав је садржај, пројава и критеријум истинске слободе. На овај начин, осмишљава се хришћански антрополошки динамизам као егзистенцијална потреба за истинским образовањем и васпитањем човека „по икони и подобију“ Божијем, односно осмишљава се тајна слободе у личносном постојању, на које је призван човек самим Божијим стварањем. Неопходно је још нагласити да се слобода човекове личности непоновљиво и јединствено пројављује и живи у заједници са Богом и другима као љубав.

Овде се ради, о човековом слободном, љубавном и личносном начину постојања као спасоносном и динамичком превазилажењу последица своје створене, ограничене и пале природе. Наиме, после грехопата је посебно важно разумети потребу за превазилажењем пројављене аутономије природе – аутономије која је безлогосна, јер је грехом сада погрешно окренута према себи и према тварном. Сада се не пројављује више кроз слободни и љубавни дијалог оног првобитног личносног односа и

²⁸ Овде наводимо једно суштински важно тврђење о неутуђивом дару разума и слободе код човека, према светом Григорију Ниском. „Иако је, дакле, Бог знао да ће се добро које је у човеку, под утицајем лукавога, а посредством слободне човекове воље, обеснажити кроз мешање са злом, Он то ипак није спречио да не би тиме човеку ускратио неутуђиви дар разума и слободе, односно да не би одузео оно што је дао: Свој образ који је у човеку“ (Свети Григорије Ниски, *Догматски списи 1*, прев. С. Јакшић, Беседа, Нови Сад 2016, 45-46).

²⁹ А. Јевтић, *Патрологија. Друга свеска. Источни Оци и писци 4. и 5. века од Никеје до Халкидона 325-451*. Хришћанска мисао. Београд 2004, 185.

³⁰ Γρηγορίου Νύσσης, *Λόγος κατηχητικός ὁ Μῆγας* 31, PG 45, 77C.

заједнице са Богом Творцем. У том смислу, треба истаћи да се православна антропологија не супроставља природи као таквој, већ само оној палој, промашеној и „противприродној“ аутономији, односно супроставља се насталој самодовољности индивидуе и безлогосном непостојању личносног односа. Човек покушава да се издигне изнад природе да би достигао слободу личности, односно да би превазишао отуђење личности и њено претварање у некакву безличну индивидуу заједничке природе.

У свом покушају да човека издигне изнад пале природе свети Григорије Ниски ће дефинисати слободу човека као „уподобљавање оное што је неспутано и самовластно“³¹. Оно што је „слободно“, „самовластно“ и „неспутано“ супротно је потчињавању било каквим природним нужностима. Личносна особеност човека подразумева екстазу или излазак човекове природе из потчињености нужностима, јер се човекова личност остварује само као слободни однос и као љубавна заједница, која је слободна и неспутана било каквом априорном условљеношћу. Дакле, коначно ослобођење од сваке условљености, као и од сваке безлогосне и безличне природне потребе за преживљавањем јесте постизање потпуности егзистенцијалних могућности живота и постојања, а то је постизање живота као личносног, слободног и љубавног односа са Богом Животодавцем.

Према томе, динамичко остварење слободе има за циљ екстатичко самопревазилажење створене природе, ослобађење од окова и спрега аутономности тварнога, а то се постиже само кроз слободну љубав човека према Богу. Ово је могуће постићи само кроз екстатички слободни однос љубави и као слободно из љубави самоприношење Богу, кроз Христа, у Духу Светоме. На тај начин се јасно показује да је личносна слобода чињеница љубави и да је љубав егзистенцијална претпоставка слободе. Хришћанско-етички парадокс слободе задобија своју пуноћу у љубави, јер љубав је слободна од свега, она никад не престаје, јер не постоји граница деловања љубави. Љубав је живот који не подлеже закону, него је изнад сваке природне нужности и изопачења. Према томе, можемо слободно рећи да је тајна човека и његовог постојања посебно и суштински повезана са тајном слободе, односно да се та тајна слободе на коју је човек призван Божијим стварањем „по икони и подобију“, непоновљиво и јединствено живи као љубав. Пут спасења јесте пут стицања слободе од греха и смрти, а образац савршеног пута спасења јесте стицање и задобијање слободе и љубави у Христу.

Слобода која се остварује у заједници са Христом и њено утемељење на љубави као начину постојања и одношења према Другом, засигурно може дати кључне одговоре на суштинска питања и проблеме које има савремени човек, пре свега на она егзистенцијална и мукотрпна трагања за истинским и вечним вредностима у животу. Слобода човекове личности која се непоновљиво и јединствено пројављује и живи у заједници са Христом и другима као љубав, може нас засигурно упутити и на следећу

³¹ Γρηγορίου Νύσσης, *Περὶ ψυχῆς καὶ ἀναστάσεως*, PG 46, 101CD: „Ἡ δ' ἐλευθερία ἐστὶν ἡ πρὸς τὸ ἀδέσποτον τε καὶ αὐτοκρατὲς ἐξομοίωσις“.

чињеницу. Истинско оздрављење и исцелење човека је свакако могуће, ако би човек потражио своја Богом дата „подешавања“, односно своју исконску и истинску природу, која благодаћу и љубављу Божијом, треба да буде у сталном личносном односу и заједници са Богом. Православна вера, као израз слободе и љубави која се остварује у благодатној заједници и јединству са Богом Светом Тројицом, даје човеку потребни лек којим кроз лични сусрет са Богом, кроз специфичну непоновљивост и разне благодатне дарове ставља човека у функцију оздрављења, обожења и овековечења као личности. Ово све се остварује кроз човеково личносно превазилажење створености кроз слободно кретање и љубавно деловање у светотајинском сусрету и јединству са Христом. Оно се на симболичан, али стварни и суштински начин остварује у Цркви. Према томе, јасно је, да човека љубав изводи из себе и укључује га у заједницу са Христом и Светом Тројицом, као и са другим људима у Цркви. Ово би могло да представља својеврсну личносну идентификацију са Христом и истовремено алтеризацију, остварење правога себе кроз љубав у Христу. То јесте и агапизација, односно све веће и веће љубавно потврђивање нас самих у Христу, и то толико више, уколико се са Њиме више поистовећујемо. То управо личи на ону познату тврдњу апостола Павла: „А живим - не више ја, него живи у мени Христос; а што сад живим у телу, живим вером Сина Божијега који ме заволе и предаде себе за мене“ (Гал. 2, 20).

На основу свега до сада изнетог, сасвим је јасно, да истинска љубав просто није могућа без човековог великог труда и подвига, али, исто тако, није могућа ни без помоћи Божије, односно без благодати и садејства Христова, Који је једини и истински човекољубац, дародавац и посредник. Свети Григорије Ниски о томе пише: „Што се тиче љубави према Богу, њој није својствено да се у нама рађа тек тако и по нашој вољи; напротив, она се појављује захваљујући многим подвизима, великим залагањем и уз садејство Христово“³². Човек не може имати праву и сталну љубав према Богу, док нема љубави према Христу. Исто тако, човек још мање може имати љубави према ближњем, ако нема љубави према Христу. Разлог томе је чињеница да нам се Богочовек Христос јавио као Бог љубави и као Човек љубави. Богочовек Христос, и као Бог и као Човек, показао је како као људи да волимо, и дао нам је благодатну моћ³³ да божански љубимо, љубављу истинском и савршеном у Њему. Из овога се може закључити да свака врста љубави према ближњему, која није повезана и не пролази кроз љубав према Христу остаје несавршена и неаутентична љубав. Она тада

³² Свети Григорије Ниски, *О врлини*, Истина, Београд-Шибеник 2008, стр. 53-54.

³³ Свети Григорије Ниски отворено говори о важности и неопходности присуства благодати Божије у човеку, како би, уз помоћ исте, могао да спозна Истину и да се спасе. За познање Истине (Бога) је неопходан спасоносни лек – благодат Христова, која се даје само онима који је са љубављу примају. У том смислу, врло је проницљив и луцидан Григоријев став да је дар благодати сразмеран труду оних који га примају (ἐπειδὴ τοῖς τοῦ δεχομένου πόνοις ἢ δωρεὰ μετρεῖται τῆς χάριτος). Нешто више о томе види: Γρηγορίου Νύσσης, „Περὶ τοῦ κατὰ Θεὸν σκοποῦ καὶ τῆς κατὰ ἀλήθειαν ἀσκήσεως“, у: Γρηγορίου Νύσσης, *Ἀπαντα τὰ ἔργα*, ЕПЕ 8, патерикаὶ ἐκδόσεις „Γρηγόριος ὁ Παλαμάς“, Θεσσαλονίκη 1989, 294.

припада само домену природе и овоземаљских односа, али свакако није заснована на неопходној духовној димензији. Укратко речено: „Ако љубав није у Богу и од Бога, онда је она само једна сентиментална чежња, коју људи употребљавају као наркозу да би малом бесмисленошћу ублажили велику бесмисленост живота“³⁴

У складу са свим оним што је претходно изречено, сматрамо да је могуће на прави начин разумети појам благодатног дара слободе и самовласности у антрополошкој мисли Григорија Ниског. У том смислу, посебно треба истакнути чињеницу да стваралачка и динамична активност човековог бића и сама победа против смрти и ништавила, засигурно се не могу ваљано протумачити и разумети уколико се не доведу у везу са проблемом човекове слободе. Можемо слободно рећи да кроз целокупну историју човечанства, сам проблем слободе, увек је представљао саму срж човековог живота и постојања. Дакле, после свега, потребно је разумети да слобода није само чин избора између датих и постојећих могућности, нити напросто стицање некакве независности, него слобода превасходно представља саму могућност превазилажења смрти и ништавила на путу стваралачке и егзистенцијалне пуноће остварења истинског живота и постојања у Богу.

На крају, треба посебно подвући да за Григорија Ниског човек као најсавршеније биће од свих Божијих створења представља веома важну везу и спону између Божанске нестворене и целокупне створене стварности, и као такав, смислено и циљано је створен по икони Божијој. У том погледу, однос између стварања човека по икони и самог благодатног дара слободе и самовласности је круцијалан и директан. А то је због тога што држање онога по икони и увећање истог, са циљем достизања онога по подобију, обавезно и неизоставно подразумева са човекове стране исправно кориштење и руковођење благодатним даром слободе и самовласности. Међутим, уколико човек погрешно користи или злоупотреби своју слободу и погрешно се руководи својом самовласношћу, са којима га је Бог обдарио ради заједничарења и учествовања у Његовим добрима, тада човек неизбежно греши и неминовно запада у зло. Дакле, овде је дефинитивно реч о благодатном дару слободе и самовласности као једној изузетној привилегији, која има одлучујућу и егзистенцијалну важност. Због тога је потребно исправно вредновање и правилно кориштење благодатног дара слободе, који може човека да доведе до самог егзистенцијалног максимума, односно до вечног спасења у Богу.

³⁴ Ж. К. Ларше, *Пут, Истина и Живот. Огледи из православне духовности и теологије*, Центар за црквене студије, Ниш, Арс Либри Београд 2003, 48.

Dražen Perić

(Orthodox Theological Faculty, University of Belgrade)

CHARISMATIC GIFT OF FREEDOM AND SELF-RULING
IN ANTHROPOLOGY OF SAINT GREGORY OF NYSSA

The topic of human freedom represents one of the basic questions of the entire anthropological teaching of Saint Gregory Nyssa. He definitely gives attaches great importance to the charismatic gift of freedom and self-ruling (autonomy in ruling oneself) in the created man. In a very lucid way, the Saint tries by using freedom to interpret and shed light on the question of the image of God in man, as well as the question of men's greatness and existence. St. Gregory of Nyssa believes that God creates man and calls him to know Himself (God), to become a friend of God and to share His bliss. God has created man that he could share and participate in all His goods, precisely because of this he made man's nature worthy of every good, certainly not depriving it of the best and the most precious of all goods, and that is the charismatic gift of freedom and self-ruling. St Gregory of Nyssa considers believes that freedom represents the essential manifestation of the image of God in a man. He sees freedom in man as „equally godly“ (ισόθεον), and together with love it possesses such power and might that it can make man truly godlike. The possible loss or deprivation of freedom from a man would certainly represent the denial of man's greatest dignity, as well as depriving a man of “equally godly” honor and godlikeness. Therefore, the secret of man and his existence is directly related to the secret of freedom, which is unrepeatably and uniquely manifested and lives in communion with God and others as love. Man's true freedom becomes complete and saving, only if it is permeated and perfected by love for another, so that love becomes the determination, content and criterion of true freedom.